

УДК 811.161.2'373.611(049.32)

Л.П. КИСЛЮК, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: larysa.kysliuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

ПРИКМЕТНИКИ ПЕРЕВНОРМОВАНІ ЧИ НОВОСТВОРЕНІ?

Проблеми мовних норм та їх кодифікації посідають важливе місце в науковому доробку К.Г. Городенської¹, охоплюючи широке коло питань слововживання, словотворення, граматики, правопису, зокрема написання слів іншомовного походження. Катерина Григорівна завжди добирає логічні й переконливі аргументи, надаючи рекомендації чи обстоюючи свою позицію, і не уникає дискусій, спрямованих на пошук відповідей на складні питання, а, навпаки, пропонує для фахового обговорення такі теми, якою є тема перегляду словотвірних норм сучасної української літературної мови.

У фаховій дискусії щодо мовної динаміки, взаємодії різних мов та наслідків такої взаємодії вважаємо корисним спиратися на праці на матеріалі інших мов, зокрема слов'янських, оскільки зіставний аспект таких досліджень допомагає краще побачити своє. Прикладом є ідея німецького дослідника Карла Гутшмідта комплексного вивчення сучасних мовних процесів у межах взаємозалежних, хоч і різноспрямованих тенденцій мовного розвитку, а саме: інтернаціоналізації — націоналізації, інтелектуалізації — демократизації, економії мовних засобів — деталізації номінації, прагматико-стилістичної диференціації словотворчих засобів — її усунення, дотримання усталених лексичних чи словотвірних норм — відхилення від таких

¹ Відгук про доповідь К.Г. Городенської «Перевнормування у словотворенні сучасної української літературної мови: причини, основні вияви, наслідки».

Цитування: Кислюк Л.П. (2025). Прикметники перевнормовані чи новостворені? *Українська мова*, 2 (94), 90—93.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

норм, їх розхитування. Цю концепцію розвинено в колективній монографії «Номінація. Словотворення» (Słowotwórstwo / Nominacja) 2003 року, яку підготували члени Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів. У ній провідною тенденцією для розвитку всіх сучасних слов'янських мов було визнано тенденцію інтернаціоналізації, а в її межах — освоєння іншомовної лексики. Тенденції, які стосуються норм літературної мови, зокрема націоналізація (автохтонізація), є спільними для окремих груп слов'янських мов, наприклад для української та білоруської — дерусифікація або знеросійщення (автор розділу Олександр Лукашанець), для словацької — віддалення від чеської (автор розділу Клара Бузашшіова). Тому процеси, пов'язані з поверненням питомих елементів мови, заборонених унаслідок русифікації, пов'язували з тенденцією націоналізації, а процеси проникнення та засвоєння іншомовної лексики описували в межах тенденції інтернаціоналізації. Але якщо російська мова відігравала роль посередника під час запозичування, то це сприяло сприйняттю інтернаціоналізмів як росіянізмів.

Цю концепцію творчо опрацювали й використали Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська і Л.П. Кислюк — автори монографії «Динамічні процеси в українському лексиконі» (2008), щоб описати інноваційні процеси на матеріалі однієї мови — української, та представити їх у всій повноті та строкатості. Такий опис мав прислужитися і для роботи над кодифікацією тих чи тих мовних явищ, спостережуваних у сучасній українській літературній мові.

Для української мови надзвичайно важливою досі є роль норми як об'єднавчого чинника нації в часі та просторі навколо найкращих зразків мови, зокрема розуміння норми як системи переваг, яка має ознаки гнучкої або плинної стабільності, особливо, коли йдеться про запозичування та освоєння іншомовної лексики. Фахівці підтримують повернення системно і структурно важливих мовних норм, ураховуючи особливості мовного розвитку та зміни, які визначають сучасний реальний стан системи мови і мовної практики. У межах тенденції націоналізації мовного розвитку вже повернуто низку специфічних рис української мови, пов'язаних із традиціями національної самобутності, зокрема й на словотвірному рівні, про що докладно сказано в доповіді Катерини Григорівни.

Спостереження за масивом запозиченої в різний час, різними шляхами та з різних мов лексики виявляють динаміку норми як системи переваг, тому я обережно ставлюся до термінів *рознормування* і *перевнормування* як «заміни неукраїнської норми українською». Явища різнонаписання запозичених прикметників, що їх описала Катерина Григорівна, передусім ілюструють тривалий і строкатий процес освоєння цих чужомовних одиниць системою української мови, на що вже звертали увагу мовознавці.

Синтезом мовознавчих дискусій 20-х років ХХ ст. стала виважена праця О.Н. Синявського «Норми української літературної мови» (1931). У розділі «Наростки прикметникові» (с. 135—140) дослідник подав суфікси, які використовували в запозичених прикметниках: **-альний, -яльний** (*ідеальний, реальний, соціальний*); **-арний, -ярний** (*елементарний, гуманітарний, популярний, вульгарний*); **-ичний, -ічний** (*-ічний*) (*аритметичний, академічний, стоїчний*);

-ний із чужомовними перед ним наростками **-ив-**, **-атив-** (*активний, оперативний, ілюстративний*).

Навряд чи в питанні написання запозичених прикметників можна авторитетно спиратися на статтю П.Й. Горецького «Чужомовні наростки в запозичених прикметниках в українській мові», опубліковану 1930 р., бо, як писав Ю.В. Шевельов у праці «Українська мова в першій половині ХХ ст.», уже в 1 числі журналу «Мовознавство» 1934 р. П.Й. Горецький обстоював перенесені з російської мови наростки **-к(а)** у віддієслівних іменниках; **-чик** і **-щик** у назвах дійових осіб; **-видний** у прикметниках з ознакою подібності; **-ир-** у запозичених дієсловах, що нівелювало його попередні аргументи.

Фахівці підкреслюють важливість часу запозичення, впливу мов-посередників на особливості засвоєння чужомовних одиниць українською мовою. На варіантності та множинності моделей функціонування в основах давніх запозичень із грецької та латинської мов наголошувала Є.А. Карпіловська в монографії «Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація» (1999), звертаючи увагу на «проявлення» іншомовних компонентів на українському мовному ґрунті як із мови-джерела, так і з мови-посередника. Дослідниця слушно зауважувала, що «система української мови, запозичуючи лексему, запозичує разом з нею й ті фонетичні, структурні зміни, яким вона підлягала в мові-джерелі запозичення». Порівняймо в запозиченнях із грецької: *драма*, *драматичний*, *драматург*, *драматизм*; або з латини *пленум* — *пленарний*, *унікум* — *унікальний*, *фатум* — *фатальний*, *фаталіст*, *фаталізм*. Варіантність функціонування суфіксодів Є.А. Карпіловська пояснювала «їхнім суто кваліфікативним призначенням — указувати на певний словозмінний клас запозичень у граматичній системі української мови, підкреслюючи іншомовний характер основи» (с. 201—202).

Коли йдеться про давні запозичення, навряд чи можна погодитися із твердженням у доповіді, що «гібридні суфікси *-ичн-/ічн-*, *-ивн-*, *-арн-*, *-альн-* та ін.» [про які писав А.П. Грищенко в колективній монографії «Словотвір сучасної української літературної мови» (1979, с. 149)] виокремили «за радянського часу», адже, наприклад, *аналогічний* поряд із синонімами *схожий*, *подібний* подано в «Російсько-українському словнику» М. Уманця і А. Спілки (1893—1898), «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича (1929), «Російсько-українському словнику» за ред. А.Ю. Кримського і С.О. Єфремова (1924—1933) та в інших словниках 30-х років ХХ ст.; *методологічний*, *морфологічний* зафіксовано у «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича (1929), «Російсько-українському словнику» за ред. А.Ю. Кримського і С.О. Єфремова (1924—1933), *синонімічний*, *термінологічний* — у «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича (1929), «Російсько-українському словнику» О.П. Ізюмова (1930). Ю.В. Шевельов у згаданій вище праці вживав прикметники *етнографічний*, *термінологічний*, *ідеологічний*, *теоретичний*, *академічний*. У західних слов'янських мовах (як і в українській) в освоєнні цих прикметників також використовують суфікс — *-iczny* (у польській) або *-ický* (у словацькій, чеській), наприклад, польські: *dramaturgiczny*, *metodologiczny*, *morfologiczny*, *neologiczny*, *homonimiczny*, *synonimiczny*, *terminologiczny*, *typologiczny*; словацькі: *dramaturgická*,

metodologické, morfológické, neologické, synonymický, terminologický, typologické; чеські: *dramaturgický, metodologické, morfológické, neologické, terminologický, typologické*.

Нинішній правопис запозичених прикметників на *-ичний / -ічний, -ивний, -арний, -альний, -іональний* рекомендує замість інтерфіксних прикметників на *-ональний, -арний* використовувати прикметники на *-н(ий)*. Водночас спостерігаємо зберігання і творення паронімів там, де це явище, підтримуване потребою спеціалізації та деталізації понять, коли пропонують розрізняти терміни *функційний* (від функція) та *функціональний* (від функціонал), *диференційний* (від диференціювати) та *диференціальний* (від диференціал), *комунікаційний* (який стосується шляхів сполучення, транспорту) і *комунікативний* (стосовно комунікації як спілкування), *вегетаційний* (пов'язаний із вегетацією рослин) і *вегетативний* (пов'язаний із ростом і живленням рослин і низькоорганізованих тварин). *Функціональний* є у словниках Г.К. Голоскевича, С.Й. Караванського, а *функційний* — у діаспорних словниках. Водночас уживають *функціональна лінгвістика* або *функціоналізм* як мовознавчий напрям. Погоджуюся з Катериною Григорівною, що сьогодні можна стверджувати «про актуалізацію прикметника *функційний* як один із часткових виявів загальної тенденції до посилення ролі національних словотвірних зразків, яку спостерігаємо в сучасній мовній практиці». Важливо зберігати широкий спектр словотворчих засобів, щоб уникати омонімії серед термінів, запобігати збідненню виражальних засобів думки.

Доречно пригадати, що, окрім запозичування, була давня практика українських перекладачів, мовознавців і лексикографів калькувати чужомовні поняття українськими засобами словотворення (*життєпис* замість *біографія*, *летовище* замість *аеродром*), створювати гібридні лексеми, поєднуючи питомі та запозичені словотвірні ресурси. Н.Ф. Клименко переконливо довела, що гібридизація є захисним механізмом української мови в освоєнні запозичень.

У нинішній дискусії мене не переконали аргументи на користь цілеспрямованого «перевнормування» давніх усталених запозичень на користь новотворів, але важливо, що сьогодні така дискусія відбувається в українському мовознавчому середовищі, що триває пошук професійних і виважених аргументів на підтвердження тієї чи тієї позиції щодо проблеми засвоєння запозичень, уніфікації їх написання або ж вибору того чи того варіанта, зважаючи на обсяг позначуваного поняття. Безперечно, заслуговує на підтримку позиція Катерини Григорівни, спрямована на максимальне повернення «національних зразків в українському словотворенні, особливо в термінотворенні».

Відгук отримано 30.04.2025

Larysa Kysliuk, Doctor of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: larysa.kysliuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

RENORMALIZED OR NEWLY CREATED ADJECTIVES?